

УДК 159.923:316.6

Л. М. Гридковець

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ В ПРОДУКУВАННІ НЕЮ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ

У статті представлений розгляд структури формування соціальних моделей поведінки особистості, зокрема через: соціальні моделі колективного несвідомого; соціальні моделі родового несвідомого; соціальні моделі родини; соціальні моделі сім'ї; соціальні особистісні моделі, що набуті в процесі життєдіяльності особистості в позасімейному середовищі. Подано результати емпіричних досліджень щодо проявів родинних, родових та сімейних соціальних моделей відреагування на травматичну ситуацію в наступних поколіннях нащадків. Представлено деякі результати значення християнських світоглядних позицій особистості для її здатності долати травматичний досвід зафіксований у родових соціальних моделях.

Ключові слова: особистість, соціальна дія, соціальна модель, психотравматичний досвід, рід, родина, сім'я, вчинок, генетична пам'ять.

В статье представлена на рассмотрение структура формирования социальных моделей поведения личности, в частности через: социальные модели коллективного бессознательного; социальные модели родового бессознательного; социальные модели семьи; социальные личностные модели, приобретенные в процессе жизнедеятельности личности в внесемейной среде. Представлены результаты эмпирических исследований относительно проявлений родственных, родовых и семейных социальных моделей отреагирования на травмирующую ситуацию в следующих поколениях потомков. Представлены некоторые результаты значения христианских мировоззренческих позиций личности на ее способность преодолевать травматический опыт, зафиксированный в родовых социальных моделях.

Ключевые слова: личность, социальное действие, социальная модель, психотравмирующий опыт, род, семья, поступок, генетическая память.

The article analyzes the structuring of social action process, as a mechanism for creating a social behavior model. The structure of formation of person's social behavior models is viewed through the collective unconscious social models, generic unconscious social models, ancestral social models, parental family social models, and social personal models a person acquired in the process of life in outside-the-family environment. The results of empirical research on the manifestations of generic, ancestral, and parental family social models of response to traumatic situation in subsequent generations of descendants are presented. Some results of the importance of Christian worldview positions of a person for their ability to overcome the traumatic experience recorded in generic social models are presented.

Keywords: *person, social action, social model, psycho-traumatic experience, generic, ancestry, parental family, deed, genetic memory.*

Постановка проблеми. В основі будь-якої соціальної моделі поведінки особистості лежить «викарбувана» в її особистісній структурі соціальна дія, яка в своїй суті є складним структурним процесом соціальної спрямованості особистості. Соціальна дія переходить у стійку соціальну модель поведінки особистості під час багаторазового повторення, забезпечуючи при цьому «передачу» соціальної дії наступним поколінням у якості ефективної моделі вирішення соціальних проблем. Як приклад, нащадки тих, хто зазнав голоду ще через три покоління поспішають скуповувати все з полиць магазинів як тільки почули хоча б чутку про ймовірність зникнення продуктів із прилавків магазину. І навіть розуміючи, що інформація належить до категорії «фейкової», відчувають великий дискомфорт під час відмови від «глобальної закупки продуктів» і, задоволення під час здійснення наміру, навіть якщо для цього необхідно було брати кошти в борг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема повторення соціального досвіду попередніх поколінь займалася ціла когорта фахівців різних психологічних шкіл, зокрема: серед українських науковців – П. П. Горностай, О. А. Донченко, О. Вознесенська, В. Гурієвська, Ю. Логунів, О. А. Карабанова, О. Остапенко, В. Москаленко, С. А. Проценкота та ін., серед закордонних – Е. Берн, М. Боуен, Д. В. Віннікот, З. Фройд, К. Г. Юнг, Б. Хеллінгера, А. Шутценбергер та ін. Проте проблема передачі соціальних моделей поведінки особистості у просторі безпосередньої та віддаленої взаємодії і надалі залишається недостатньо вивченою.

Звідси впливає й актуальність дослідження, яка обумовлена нагальною потребою суспільства у віднаходженні додаткового психологічного резерву в подоланні психотравматичного досвіду як окремих осіб, так і цілого суспільства.

Об'єктом дослідження є активні соціальні моделі поведінки особистості в продукуванні психотравми. *Предметом дослідження* є соціальні дії особистості в травматичній ситуації.

Мета статті полягає в дослідженні впливу різнорівневих соціальних моделей поведінки особистості на її здатність продукувати та долати травматичний досвід. Звідси випливають наступні завдання:

– висвітлення науково-теоретичного аналізу проблеми соціальної дії як результату проективності процесу дії багаторівневої сукупності соціальних моделей поведінки особистості;

– презентація результатів практичного дослідження проявлення дії різних рівнів соціальної моделі поведінки на провокування та подолання особистістю психотравматичного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до наукових уявлень щодо соціальної дії, зокрема представлених у працях таких науковців як: В. В. Вербець, М. В. Примуш, О. А. Субот та ін., можемо говорити, що у структурному процесі соціальної дії виокремлюють:

- суб'єкт, діюча особа (актора);
- інша (і) діюча (і) особа (і), на яку (їх) спрямована дія;
- потреба в активізації поведінки;
- мотив дії;
- інтерес;
- мета дії;
- метод дії;
- умови дії;
- засоби дії;
- результати дії.

Відповідно до дослідження В. О. Киричука [5] дія є результатом сукупності вчинків як внутрішніх, так і зовнішніх. Тобто соціальна дія як така відображає сукупність внутрішніх та зовнішніх соціальних вчинків особистості. Де під соціальним вчинком ми розуміємо дуалістичну спрямованість особистості, що проявляється як у внутрішньому, так і зовнішньому діалозі.

Оскільки людина істота соціальна, то навіть у системі внутрішніх суб'єктних взаємодій вона проявляється у соціальному контексті. Її думки (внутрішні вчинки) спрямовані в першу чергу на взаємодію із соціальним середовищем. Навіть коли вона розмірковує про себе, то вибудовує комунікацію як з іншим відображення власного я, так і з іншими людьми, чи Богом.

Сама структура особистості розглядається нами в парадигмі психодинамічної моделі особистості, тобто: свідоме, підсвідоме, несвідоме (З. Фройд), де несвідоме, як таке, представлене в якості трьох базових компонентів: колективне несвідоме (К. Г. Юнг), родове несвідоме (А. Азімов, П. Горностай, В. Ратнер, А. Штуценбергер) та особистісне несвідоме (З. Фройд, Д. Віннікот, Е. Берн).

Кожен із зазначених складових структури особистості забезпечується внутрішніми та зовнішніми рефлексивними та соціальними вчинками. А багаторазове повторення соціальних вчинків призводить до формування соціальної моделі поведінки особистості, що проявляється через реалізацію соціальних модельно-сценарних конструктів та поділяється на:

- Соціальні моделі колективного несвідомого (визначаються ментальними проявами особистості як нащадка та представника конкретних етносів).
- Соціальні моделі родового несвідомого (представлені у вигляді типізованих сценаріїв відреагування особистості на конкретні подразники).
- Соціальні моделі родини (моделі засвоєні в наслідок безпосередньої взаємодії особистості з різними членами родини).
- Соціальні моделі сім'ї (сценарні моделі, що акумулюються дитиною в батьківській родині в процесі зростання).
- Соціальні особистісні моделі (набуті в процесі життєдіяльності особистості в поза сімейному середовищі). (Див. рис. 1.)

У свою чергу моделі колективного несвідомого поєднують у собі два рівні – моделі соціальної поведінки як результат архітипічних образів та моделі ментального походження (К. Юнг, А. Штуценбергер, Грофф та ін.).

Запропонована до розгляду на Рис. 1. модель насправді віддзеркалює не тільки структуру формування соціальних моделей поведінки особистості, а глибинність особистісної структури людини. Усі запропоновані на малюнку рівні характеризують не тільки фактор онтогенезу самої особистості, а віддзеркалюють філогенез

становлення людства як такого. І кожна особистість на ряду з онтогенетичним розвитком носить у собі весь комплект інформації щодо власного філогенетичного розвитку як представник свого виду.

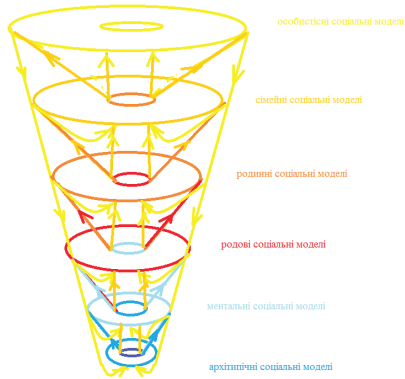

Рис. 1. Структура формування соціальних моделей поведінки особистості

Якщо нижні три рівня моделей закладаються в генетичній пам'яті особистості, то вищі три – формуються в процесі взаємодії особистості із зовнішнім світом із моменту зачаття.

Проте, всі ці соціальні сценарні моделі розгортаються лише в соціальному середовищі. Бо лише соціальне середовище – проявляє потенціал людини як людської істоти, яка в своїй основі є соціальною. Приклади цього ми знаходимо у випадках «усиновлення» загублених дітей тваринами й унеможливлення таких дітей повернутися до людської соціальної взаємодії за кілька років перебування в оточенні звірів.

Тобто, маючи кілька рівнів потенції до формування, особистість лише через власну соціалізацію проявляє соціалізаційні потенції, які сформовані в якості рівневих соціальних сценаріїв усвідомленої та неусвідомленої дії.

Найбільш вивченими у психології є механізми впливу на особистість соціальних моделей поведінки батьківської сім'ї. У своїх роботах Д. І. Іванов зазначив: «Передача сенсів від батьків до дітей визначається як міжпоколінні родинні трансмісії в системі дитячо-батьківської взаємодії. Суть зазначеного процесу така. Якщо акт

виробництва сенсу (на батьківському рівні) припускає включення в систему значень і їхніх домінант дитини як об'єкта фрустрованих бажань і потреб, то формування аналогічної структури в дитини буде визначено інтенціями, заданими батьківським несвідомим. У силу цього різноманітні за формами і проявами проблеми і конфлікти батьків стають проблемою, яку переживає дитина. Індивідуальність дитини, що формується в таких умовах, часто має батьківські риси і батьківські вади; несвідомі інтенції відношення до дитини, зумовлені проблемою, що переживають батьки, у сукупності формують фонові умови розвитку індивідуальності дитини. У свою чергу, дитина у стосунках із батьками формує власну систему значень і сенсів за зразком та подобою батьківської, тобто концептуалізує батьківський досвід взаємодії з реальністю» [4, с. 11].

Підтвердження цих слів ми знаходимо на практиці: працюючи на базі кримінальної міліції з дітьми, які пережили сексуальне насильство від сторонніх осіб, та їх родинами з'ясувалося, що в 90% випадків один або обоє з батьків цих дітей були жертвами насильства, переважно сексуального характеру (в нашому випадку не йдеться про домашнє насильство). Продовживши це дослідження серед 60–65 річних батьків (вибірка склала 100 чоловік – 50 жінок, 50 чоловіків), які ніколи не зазнали сексуального насильства (ні самі, ні їх супутники життя), 86% з них були впевненими, що їхні діти також ніколи не ставали жертвами сексуального насильства. Тобто на цьому прикладі ми бачимо, що соціальна модель жертви несвідомо передається від батьків до дітей. І попри те, що діти можуть на когнітивному рівні не володіти інформацією щодо подій із батьками, на рівні несвідомого продовжують відтворювати батьківську соціальну модель «жертви».

Активно вивчається соціальною психологією та соціологією проблематика впливу соціального середовища на формування соціальних моделей відреагування особистості. Так, наприклад: інститутом суспільних досліджень протягом 2003–2008 рр. проводилося обстеження 1000 громадян України, яким у 1932–1933 рр., було від 1 до 7 років. 500 із них жили на українських теренах, де був голодомор (перша група), і 500 – мешкали на українській етнічній території, яку голодомор не зачепив (контрольна група). Аналіз дослідження показав наступні результати:

1. Пережили смерть своїх батьків, братів і сестер у роки Голодомору: 76% в першій групі та 0% в контрольній.

2. Виховувались в інтернатах та дитячих будинках: 56% у першій групі та 8% в контрольній.

3. Мають високий рівень тривожності: 73% у першій групі та 11% в контрольній.

4. Домінування депресивних настроїв: 59% у першій групі та 11% в контрольній.

5. Наявність фобійних розладів: 55% у першій групі та 7% в контрольній.

6. Наявність психосоматичних розладів: 50% у першій групі та 20% в контрольній.

7. Неусвідомлений комплекс меншовартості: 78% в основній групі та 32% в контрольній.

Тобто ми бачимо, що соціальне середовище (середовище поза-родиноного простору) справді має потужний механізм формування моделей особистості взаємодії із собою та зовнішнім світом.

Натомість проблема сімейно-родової пам'яті та родового несвідомого особистості, які відображаються в родових соціальних моделях поведінки особистості вивчено не достатньо. Серед психологічних концепцій, що розглядаються сучасною психологією, таку проблему досліджують представники: трансперсональної психології – С. Гроф, К. Уїлбер, Ч. Тарт, А. Мінделл, С. Криппнер та ін.; психодрами – О. Вознесенська, П. П. Горностай, М. Карп, Д. Морено, О. Московцева-Бойко, П. Холмс та ін.; позиційних методів конструювання психологічних систем – М. Боуен, Б. Хеллінгер, О. Зеленський, В. Інжир, А. Шутценбергер та ін. І в такому випадку ми не даємо якісну оцінку самим розробкам, але констатуємо їх наявність.

Аналізуючи результати клієнтської роботи з 124 онкохворими, які звернулися за психотерапевтичною допомогою, можемо констатувати, що у 36% (45 осіб) їхні предки пережили жахиття голодомору. І саме в цих 36% найважчий анамнез протікання хвороби (неефективність ліків, рецидиви тощо). Працюючи за методами християнської сопричасної психотерапії вдалося підняти картину, прописану в несвідомому клієнтів, пов'язану з трагедією голодомору. А саме: наявність деструктивних базових сценаріїв, зокрема серед них найбільш розповсюдженими є: «нічого зробити не можливо, однак усі помремо», «вижити в родині має тільки один» (до речі при цьому сценарії у трьох наступних поколіннях помирили нащадки, залишаючи в живих лише одного), або ще один вид сценарію: «я винний у тому, що вижив». Також у процесі психотерапевтичної

роботи була виявлена ще одна категорія осіб, у яких фіксація відбувалася на стані непростощення катів, а відповідно нащадки жили за сценарієм «постійного пошуку винних». Існують психотерапевтичні техніки, які дозволяють пробачити агресора, проте це вибачення в першу чергу потрібне не агресору, а самій жертві. Бо саме своєю ненавистю вона ніби «прив'язує» агресора до себе і цю «прив'язку» в якості базового родового сценарію передає своїм нащадкам. На рівні несвідомості вона тим самим утворює ланку з'єднання з агресором, ніби «носить його на собі», витрачає на нього свою енергію. Її життям керують відчуття злоби і провини. У такому випадку ми можемо говорити проте, що саме християнська модель поведінки, яка забезпечується покаяттям, дозволяє «відпустити» агресора.

У подальших дослідженнях нами для перевірки впливу та наслідків передачі моделей взаємодії жертви з агресором було обстежено понад 500 чоловік, які є нащадками тих, хто пережив голодомор та репресії. Нам вдалося сформувати три добровільні вибірки респондентів за їх внутрішніми позиціями, що базуються на сценаріях переданих нащадкам предками, які пережили голодомор та репресії. Дослідження відбувалося за шкалами методики Дж. Пауелла «Повнота життя» і результати представлені у проміжку [0; 4], верхній показник відбиває позитивну тенденцію, а нижній – деструктивну. Нейтральна позиція представлена показниками із проміжку [1,9; 2,1]. До презентативної вибірки потрапила лише молодь 25-30 років.

Таблиця 2.

Вплив сімейно-родових сценаріїв на психологічну стабільність особистості

Критерії за методикою Дж. Пауелла «Повнота життя» у молоді 25-30 років із родин, що пережили голодомор та репресії [0; 4]	Базові сценарії передані нащадкам предками, пережившими Голодомор та репресії		
	Нерелігійне мислення: непростощення катів, звинувачення оточуючих (60 ч.)	Нерелігійне мислення: вдячність за те, що вдалося вижити (60 чол.)	Релігійне мислення: прощення катів, молитва за катів та жертв (60 чол.)
<i>Ставлення до себе</i>	1.8	2.2	2.8
<i>Ставлення до людей</i>	1.32	2	3.0
<i>Ставлення до життя</i>	1.79	2.4	3.01
<i>Ставлення до Бога</i>	1.52	2.0	3.25

Із таблиці 2 видно, що найбільш деструктивним для нащадків виявився сценарій нерелігійного мислення особистості при непростенні катів і звинувачення оточуючих, натомість найбільш конструктивним – релігійне мислення з базовим прощенням катів, молитвою за катів та жертв [2, с.117].

Також хочеться навести приклад впливу деформаційних родових моделей на формування статевої і сексуальної ідентичності. Так наші дослідження показали, що соціальне середовище справді може викликати певні проблеми під час формування сексуальної орієнтації особистості: ситуативна обумовленість (гомосексуальне розбещення), заступаюча обумовленість (одностатева ізоляція), фантазійна обумовленість (під дією гомосексуальної сугестії засобами масової інформації, кіно- та відео- індустрії). При цьому батьківська сімейна система дає передумови дії соціальній системі: середовищна обумовленість (деформація родинної системи з домінацією авторитарної матері), особистісну обумовленість (формування батьками нарцистичного способу мислення у дитини). Але, як показує практика, принаймні під час формування чоловічої гомосексуальності, 93% осіб досліджуваної вибірки (52 особи) мали деформовані образи «внутрішньої жінки» і «внутрішнього чоловіка», що були передані в якості родових соціальних моделей. При цьому при орієнтації особи на чоловічій ролі в гомосексуальних стосунках (активний гомосексуаліст), особистісна позиція внутрішнього чоловіка у 50% відповідає нормам на відміну від пасивних гомосексуалістів (у яких цей показник склав 0%), але родові моделі взаємодії чоловічого і жіночого образу деформовані до чотирьох поколінь. Безперечно, лише наявність родової деформаційної моделі не призводить до розвитку гомосексуальності, натомість посилення цієї моделі сімейними деформаційними сценаріями та соціальним впливом призводить до деформації сексуальної орієнтації особистості, навіть у релігійно практикуючих родин.

У випадках жіночого гомосексуалізму (як реального (16 осіб.), так і віртуального (156 осіб)) нами було виявлено, що пусковим механізмом у 72% (124 ос.) випадків із досліджуваної вибірки була первинна психосексуальна травма дівчинки у віці до 6 років від осіб чоловічої статі. Наступні ситуації сексуального насильства з боку чоловіків були лише віддзеркаленням-продовженням витісненої первинної психосексуальної травми. Проте під час моделю-

вання особистісного родинно-родового простору засобами проєктивних методик виявилось, що понад 60% дівчат такої вибірки мають у родовому анамнезі непропрацьовану сексуальну травму матері (а часом і бабачі та прабабці) в дитячому чи юнацькому віці. Проте, із цієї когорти офіційно знали про наявність подібного досвіду в матері лише 2 дівчини. Нам вдалося поспілкуватися лише з 18 матерями дівчат зазначеної вибірки і було повністю підтверджено наявність і передачу деструктивного сценарію від матері до доньки. У цьому випадку важлива не сама подія як така, а важливим виявився той факт, що жінки не «завершили» емоції з пережитої ситуації і, витіснивши їх на рівень несвідомого, створили деструктивний сценарій чоловічо-жіночих відносин, який став складовою соціальної моделі, переданої нащадкам.

Висновки та перспективи подальших розвідок із цього напрямку. Наші дослідження показали важливість ролі соціальних моделей поведінки особистості в продукуванні нею травматичного досвіду, що набуває особливої актуальності в сучасних умовах травматичного досвіду цілої нації, оскільки ця тема не тільки висвітлює механізми передання досвіду попередніх поколінь, але й стає ключовим моментом для пошуку механізмів перекопструювання сімейно-родових деструктивних моделей із метою забезпечення повноти особистісної свободи та відповідальності особистості за себе як дитини свого народу, свого роду, своєї сім'ї, так і за себе як творця власного життя та життя своїх нащадків.

Надалі у своїх дослідженнях ми будемо висвітлювати ці та інші аспекти зазначеної проблематики. Проведемо детальний аналіз механізмів та методик перекопструювання деструктивних соціальних моделей поведінки особистості в позитивно орієнтовані сценарії життєдіяльності.

Література:

1. Hrydkovets L. Influence of family (generation) determinant on person's ability to overcome personal crises (Вплив родинної детермінанти на подолання особистісних криз)// Science and education a new dimension: Pedagogy and Psychology. – II (10), Issua 20, 2014. – С. 114–118 –р-ISSN 23085258 – www.seanewdim.com

2. Дідук І. А. Взаємини між дітьми в сім'ї як чинник їх психосоціального розвитку : автореферат дис... К. психол. н. : 19.00.07 / І. А. Дідук: Інститут психології ім Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2001. – 20 с.

3. Іванов Д. І. Психологічний аналіз системи дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології : Автореферат дисертації на здобуття ученого ступеня кандидата психологічних наук за фахом 19.00.07 – педагогічна і вікова психологія / Д. І. Іванов. – Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, Одеса, 2005. – 21 с.

4. Основи психології : Підручник / За заг. Ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К. : Либідь, 1997. – 632 с.

5. Сайт інституту соціальних досліджень. – <http://www.uaterra.com.ua/>